

Vélemény
Benczes Réka
„Rhyme over Reason: Phonological Motivation in English”
című akadémiai doktori értekezéséről

Ez a Cambridge U.P.-nél 2019-ben megjelent, kiváló angolsággal és olvasmányosan megírt könyv szándéka szerint egy hosszú ideig a szőnyeg alá söpört felfogást kíván visszaállítani jogos helyére. A cím természetesen pontos, mert a fonológiai motivációjú szavakat tárgyalja az angol nyelvben, de annyiban nem fedi az itt feldolgozott anyagot, hogy a szerző általános érvényű, univerzális állításokat is tesz a nyelv működéséről, vagyis megállapításai nemcsak az angolra vonatkoznak, jóllehet példái túlnyomó többsége innen származik.

Benczes eredeti célja szerénynek látszik: inkább elméleti, mint leíró szándékkal kimutatni, hogy milyen átfogóan jellemzi a szóalkotás folyamatait egyetlen elv, a fonológiai forma befolyása.¹ Ám mire a végére jut a jelenségek bemutatásának, már sokkal nagyobb horderejű következtetéseket von le: a nyelv nem önkényes viszonyokon alapul, a fonológiai motiváció nem esetleges, mellékes, hanem lényegi vonása a nyelvnek, amely minden szintjét áthatja: „*az a megközelítés, miszerint a nyelv önkényes szimbólumokból, szabályokból és eljárásokból állna nem igaz.*”²

Az általa meghaladni kívánt felfogást jórészt Saussure-nek tulajdonítja, aki a jelet meghatározó formulát, a jelölő és a jelölt, más terminusokkal a jelentő és a jelentett (*signifiant – signifié; signifier – signified*) viszonyát önkényesnek és konvencionálisnak tartotta, követve ezzel egy az antikvitásra visszavezetett hagyományt, amelyet a 19. szd.-ban már William Dwight Whitney is vallott.³ Mivel a könyv a nyelv természetéről tesz állításokat, szembetűnő, hogy Saussure egy másik kulcsfontosságú állítását gyakorlatilag meg sem említi a műben, nevezetesen, hogy „A nyelv jelek rendszere”. A fonológiai motiváció szerepét általánosítva a nyelvi jelentés gyakorlatilag minden vonatkozására, nem reflektál továbbá arra a saussure-i tanításra sem, miszerint „A nyelv forma, nem szubsztancia.” Ugyanakkor elfogadja azt a saussure-i nézetet, hogy a nyelvi jel megvalósulását a szóban kell látni, és a jelen munka is a szót tartja a nyelv alapegységének – miközben kísérletet sem tesz arra, hogy meghatározza, mit ért „szó” alatt. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a *lexéma/lexeme* terminus, bár 14 alkalommal fordult elő, szintén nincs meghatározva.) Igaz, Taylor (2002) nyomán úgy terjeszti ki a saussure-i „szó” fogalma alá tartozó elemeket, hogy „a hangalak és a jelentés közötti állandó asszociációt képviselő minden szimbolikus egységet” idetartozónak vesz.⁴ A releváns halmaz a kötött morfémáktól a többszavas kollokációkon át egészen a formulamondatokig terjed. Sőt nemcsak a főnév,

---

¹ This book is more rather theoretical than descriptive in nature; its aim is a) to bring together diverse phenomena within English word-formation and beyond; b) to demonstrate how these can be united under one motivational principle (that being the influence of phonological form); and c) to establish how this principle can be accounted for within a theoretical framework. (p. 13)

² Over the decades, phonological motivation has been referred to by a number of names within the literature, including “magnetic attraction”, “resonance”, “association” or “similarity”; nevertheless, whatever we might call it, the common denominator in all of these terms is the observation that *language is far from being arbitrary*. Just the opposite holds true; as discussed in the preceding chapters, non-arbitrary relationships between form and meaning on the one hand, and form and form on the other hand permeate language use. Such a perspective necessarily entails *that the traditional approach to language – from Saussure to Chomsky – as comprised of arbitrary symbols, rules and processes does not hold true*. (p. 122, kiemelés K.I.)

³ *Whitney on Language: Selected Writings of William Dwight Whitney* (ed. by Michael Silverstein), The MIT Press, Cambridge, 1971.

⁴ [A]ny item can count as a symbolic unit which represents an established association between sound and meaning. (p. 14)

hanem a szó, sőt a főnévi csoport *kategóriája* is szimbolikus egység.⁵ Messzire vezetne az önálló jelentésű formaosztályok amerikai deskriptív nyelvészetből is ismert felfogásának a tárgyalása, hiszen a disszertáció erre nem tér vissza, jöllehet kíváncsi lettem volna, hogy ezek jelentésében hol mutatkozik meg a mindent átható fonológiai motiváció. Mindenesetre a könyvön végighúzódnak annak a tisztázatlansága, hogy mit értsünk specifikusan a szavak, illetve általában a szimbolikus egységek jelentésén: azonos, illetve hasonló természetűek-e ezek vagy különböznek-e egymástól, és ha igen, miben? Ez a bizonytalanság vagy tisztázatlanság abban is megmutatkozik, amikor például a gyermeki nyelvelsajátítást tárgyalva a *dog* 'kutya' **szó** referenseként, azaz jeltárgyaként az adott szituációban látható kutyát nevezi meg (p. 126), nyilvánvalón negligálva a hangalak, jelentés, referencia másfél évszázad óta ismert problémakörét.

Bár a szerző a szavak formájának és jelentésének a viszonyát tárgyalja, nevezetesen annak fonológiai motivációját, szinte kizárólag a fogalmi jelentéssel bíró szavakat vizsgálja (kiegészítve az egyes zajokat, állati hangokat stb. utánzó fonációkkal, illetve azokat rögzítő betűsorokkal). Csakhogy a nyelvben, a saussure-i értelemben vett „nyelvi rendszerben” a grammatikai vagy funkciószavaknak legalább akkora szerepük van, mint a fogalmi jelentéssel bíró szavaknak. Ezeket feltehetőleg elintézettnek véli a Taylortól (2002) átvett kiterjesztett szimbolikus egységekre való hivatkozásokkal. Ha ugyanis a nyelv mindenestül természetes, azaz nem önkényes viszonyokon gördül tova, akkor például természetes jellegükön alapuló magyarázatokat kellene fűzni ahhoz, hogy vannak SOV, SVO és VSO típusú nyelvek (és csak ilyenek) az alany, (igei) állítmány és tárgy sorrendje szerint, amellyel együtt jár például a főnév-melléknév, adpozíció-NP stb. sorrendek szabályos elrendeződése is.

Négy fejezetben tárgyalja a szerző a fonológiai motiváció főbb területeit, lényegében hasonló módszertannal: felsorol jellemző, általa prototipikusnak tartott példákat, majd ezekből általánosít a fonésztémák, a hangutánzás, a rímek és alliterációk szerepére a szóalkotás folyamataiban, valamint a rímelés és az ismétlés jelentőségére a többszavas kifejezésekben. Talán az általánosítás túl visszafogott, a szerző ugyanis inkább extrapolál: a soknak látszó, de a nyelv szókincséhez képest csekély és ezért anekdotikus jellegű adatból messzemenő következtetéseket von le egyrészt az angol nyelv, másrészt a nyelv természetére nézve. Maga is elismeri, hogy az általa a Függelékben felsorolt 1022 fonológiailag motivált szó csupán töredéke az Oxford szótár teljes állományának, tehát felmerül a kérdés, hogy a szótár állományának ez a (kb. 273 ezer szavas) túlnyomó többsége miért nem elegendő a hangalak és jelentés önkényes és konvencionális kapcsolatának elfogadásához.⁶

Mindehhez hozzáveszi a már a 19. században elavultnak tartott hangutánzás alapú nyelvkeletkezési feltevést, közismert angol nevén a *bow-wow theory*-t, feleleveníti és részben kiterjeszti Roman Jakobson 1960-as nyelvi funkció rendszerét, amely a kommunikációs folyamat Shannon-Weaver-féle tényezőire épül, miközben nem vesz tudomást egyrészt a Wittgenstein által bevezetett többszörös nyelvi funkciókról, másrészt az Austin-féle illokúciós, illetve John Searle által ebből kifejlesztett beszédaktus-elmélet filozófiai alapú nyelvelemzéséről, amely a kommunikációs funkciókat a szándékok közvetlen vagy közvetett kifejezésén és felismerésén keresztül valósítja meg, beleértve akár a jakobsoni poétikai funkciókat is. Továbbá mivel Benczes a jelentést lexikális vagy szimbolikus egységekhez köti, behunyja a szemét a filozófiában 150 éve, a nyelvészetben 60 éve elterjedt felfogás előtt, amely szerint a jelentés alapvetően a mondathoz kötődik. A szerző úgy beszél jelentéstani

---

⁵ Thus, even more abstract entities such as word classes or combination patterns of words and morphemes acquire the status of symbolic units. In this respect then not only is the linguistic expression *tree* a symbolic unit, but also the word class [NOUN] and the category [WORD]. In a similar vein, *the tree* is just as much a symbolic unit as the syntactic unit it represents, i.e., [NOUN PHRASE]. (ibid.)

⁶ The difficulty in defining what an onomatopoeia is comes to the forefront in a closer inspection of the list of entries that the OED identifies as having an “imitative” origin. In July 2017 the dictionary listed 1,022 such entries (which, needless to say, is a mere fraction of the collection of words that can be found in the OED), which includes words that are a) “imitative”; b) “echoic”; and c) “onomatopoeic”. (p. 69, kiemelés K.I.)

fogalmakról, hogy nem tisztázza azok viszonyát a jelentéstan alapvető kérdéseihez, ráadásul könnyű kézzel nyúl a nyelvelsajátítás és a nyelvevolúció kérdésköreihez is anélkül, hogy tekintetbe venné azt a jókora szakirodalmat, amely az elmúlt évtizedekben keletkezett. Arról nem is szólva, hogy félremagyarázza a Kratülosz-dialógust, amelyben a neveknek, és nem általában a szavaknak a jelölt dolgokhoz vagy személyekhez való helyes viszonyáról van szó (ugyan a görög *onoma* egyszerre jelent nevet, tulajdonnevet, főnevet, melléknevet és általában szót is, de a *Kratülosz*-ban inkább csak nevet és tulajdonnevet). Platón valójában nem foglal állást a kérdésben, csupán kétségeit fejezi ki a szofisták által felvetett lehetőségekkel kapcsolatban, ráadásul több értelmezés szerint nem csekély iróniával.⁷ A név és a dolog helyes kapcsolatát pedig nemcsak hasonlósági, hanem, sőt elsősorban etimológiai alapon is érti. Tehát „platóni paradigmáról” a nyelv vonatkozásában nem lehet beszélni, mert olyan nincs.

Amiről Benczes könyve szól, az valóban az ember nyelvi találékonyságának egyik oldala, nevezetesen az, hogy egyfelől a környezetünkben lévő zajok, hangok, beleértve az állatok hangadásának formáit is, bizonyos mértékig utánozhatóak nyelvi fonációval (de mindig az adott nyelv fonotaktikai korlátai között), másfelől az általános zenei (hangmagassági, azaz intonációs és ritmusbeli) vonatkozásoknak vannak nyelvi leképezési lehetőségei, harmadsorban pedig létezik egy olyan asszociációs képesség is, amely hasonló hang/fonémakombinációkhoz hasonló dolgokat tud hozzárendelni – de a könyv ellenpéldái dacára az egyes nyelvekben eltérő módon. Ha csak a Benczes által elemzett *sn-* és *gl-* kezdetű angol szavak listáit hasonló kezdetű olasz vagy orosz szavakkal hasonlítjuk össze, máris látjuk egyrészt a számszági, másrészt a jelentésbeli különbségeket: e két utóbbi nyelvben ugyanis nem lehet az angolhoz hasonló asszociációs kapcsolatokat megállapítani. (Nem beszélve a magyarról, ahol – az újabb jövevényszavak kivételével – a fonotaktika meg sem engedi ezt a két szókezdő mássalhangzókapcsolatot.)

A fonológiai motiváció négy területét csupán a szerző által megújított jakobsoni modell köti össze, amely több okból is sérülékeny. Először is, mert egy tetszetősnek látszó, de valójában a gépi kommunikáció mintája miatt téves sémára épül, amely, mint fentebb jeleztem, nem sokkal a születése után már elavultnak számított. (Legyen elég csupán az üzenet be- és kikódolására utalnom itt, ami azt feltételezi, hogy a feladó és a vevő „rendszerében” az üzenet valamilyen nem nyelvi formában létező absztrakt idea.) Másodsorban, mert maga a kiterjesztés is tévedés eredménye: a nyelvnek soha nem volt a jakobsoni poétikai funkció az alapvető vonása: ennek bizonyításával a szerző végig adós maradt. Végül mert nemcsak a poétikai, de a referenciális funkció vélt elsődlegessége is téves általánosítás eredménye már Jakobson modelljében is, mint azt John L. Austin az 1950-es évektől kezdve kimutatta.

Hadd éljek végül egy *reductio ad absurdum* típusú érveléssel. Ha például a fonesztémák többjelentésűek, akkor csak a konvenció tudja az adott hangalak jelentését rögzíteni, nem beszélve a fonesztémáknak ellentmondó kivételekről, mint például a magyar *apró* vagy az orosz *velikij* ’nagy’. Ha viszont szigorúan szabályozottak a fonesztémák jelentései, akkor csak nagyon kevés jelentéses szó létezhet a nyelvben. És akkor nem szólunk a nem konkrét jelentésű, tehát fonológiailag nem motivált szavakról, hogy a funkciószavakat már ne is említsük.

A könyv címének egyik felével, azaz ami a nyelvben, a lexémákban, pontosabban a szóalkotásban előforduló fonológiai motivációt illeti, semmi gondom. Ám azt a következtetést, hogy a nyelvet egyáltalán nem jellemzik önkényes, konvencionális mozzanatok, a szerző nem tudta meggyőzően bizonyítani. Márpedig ez lett volna a mű lényegi mondanivalója.

Budapest, 2021. január

Kenesei István

---

⁷ Ld. különösen a 431. szakasszal kezdődő részeket, *Platón összes művei: I. kötet*, Európa, Bp., 1984, pp. 830ff., p. 1143.